

Іменем закону. 1995. № 50. 28. Юртик Г. Звенигородський кіш Вільного Козацтва// Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. Торонто, 1970. 29. Encyclopedia of Ukraine. Vol. III. – Toronto – Buffalo – London: University of Press Incorporated, 1993.

Надійшла до редколегії 11.11.96

Л.Д. Вострокнутов

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ВІД ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ
ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ
(історіографічна ситуація та джерельна база)**

Новий етап життя України з моменту проголошення її незалежності і початку процесу посттоталітарного оновленого розвитку, проведення радикальних економічних реформ пред'явив соціальне замовлення на дослідження маловивчених або «закритих» раніше тем, розширення українознавчої тематики. На наших очах створюється нова концепція історії України. У цьому контексті дослідження традицій фізичної культури українського народу з стародавніх часів до початку ХХ ст. в аспекті розвитку права набуває особливого змісту та значення.

По-перше, до сьогодні відсутні увагальніючі роботи з даної теми, а наявні в розпорядженні дослідників праці носять, як правило, загальноросійський характер. У них специфіка українського народу, на жаль, розпорошується в загальноросійському матеріалі, а наявні відомості надто фрагментарні. Подальше вивчення історії українського суспільства серед першочергових завдань ставить аналіз всіх напрямків такого багатогранного явища, як культура. Повною мірою це відноситься і до фізичної культури, яка є видом культури, становить собою специфічний результат людської діяльності, засобом фізичного удосконалення людей, виконання ними своїх соціальних зобов'язань у суспільстві, його виживання в умовах екологічної кризи, що посилюється, вимагає пильніше вдивлятися в досвід попередніх поколінь, бачити в ньому раціональні засоби гармонійного розвитку особи, перевірені століттями заходи підтримки фізичного і морального здоров'я. Знайомство з джерелами впевнюють в тому, що український народ зробив свій гідний внесок у скарбницю європейської культури з цього питання [1, с. 25].

По-третє, збереження традицій здорового способу життя і утвердження фізичної культури, що перетворилось у найважливіше національне завдання, неможливе без удосконалення правових норм, в тому числі на базі досягнень попередніх поколінь. Особливий інтерес в цьому плані становить так зване «звичаєве право». Поступаючись праву писаному, у відношенні стрункості та послідовності побудови, повноти і виразності його форм, – відзначав П.С. Єфименко, – звичаєве право, як результат вікових зусиль колективної думки, не може представляти інтересу з точки зору чисто юридичної, але не в тому все ж головне його значення. Писане право – право, носієм якого є держава. Носієм звичаєвого права є народ: воно цілком перебуває у народній свідомості» [2, с. 648]. Звичаєве право, як система норм, правил поведінки, що регулює суспільні відносини, безумовно, має відношення до того, що сьогодні ми вважаємо здоровим способом життя.

Український народ мав і має багато традицій і звичаїв, спрямованих на підтримку здоров'я і фізичної форми. А, як відомо, звичаєве право формувалось саме на основі звичаїв, що існували з стародавніх часів [3, с. 266]. Безумовно, говорити про те, що необхідно відродити ці форми сьогодні, було б безглуздо, однак вивчення таких традицій, знайомство з ними широких мас населення, без всякого сумніву, має формувати нові традиції, генетично пов'язані в попередніми, що відображають національні архітипи свідомості. Звичайно, не менше значення має і дослідження більш розвинутих юридичних норм, які б сприяли охороні здоров'я, регулювали розвиток фізичної культури. Масово такого роду акти стали з'являтися у Східній Європі з XVIII ст., а у XIX – початку XX ст.ст. вони вже мали досить-таки розвинуту форму. Важливо відзначити, що деякі з них зобов'язані своїм виникненням українським діячам (наприклад, медикам), або мали майже виняткове відношення до українських земель (Положення про морські карантини і таке інше). З вищезазначеного ясно, що праця, які б були цілком присвячені правовому аспекту розвитку фізичної культури в Україні з стародавніх часів до XX ст., у вітчизняній історіографії немає. Однак, не можна сказати, що такі сюжети не розроблялись взагалі.

Матеріал про традиції здорового способу життя і фізичної культури Київської Русі можна знайти в численних спеціальних роботах, при-

свячених цьому періоду, як дореволюційного, так і радянського часів. Втім, характерними рисами цих робіт, стосовно до теми, що розглядається, є обмеженість кола джерел, відсутність посилань на літературу, поверховість досліджень і, відповідно, викладу тих чи інших питань.

Першою спробою спеціального вивчення фізичної культури Київської Русі стали статті А.В. Грачова, які можна вважати коментарем до відповідних розділів хрестоматії у 1940 р. [4]. У 1953 р. було видано учбовий посібник «История физической культуры народов СССР», в якому висвітлювалось питання розвитку фізичної культури цього періоду [5]. У 50-70 роки ситуація суттєво не змінилась. З'явилася низка статей, що мали науково-популярний характер [6]. Кінець 80-х поч. 90-х рр. можна розглядати як новий рубіж в історіографії проблеми. Він зв'язаний з тим, що в українській історіографії у парадигмі мислення дослідників почав переважати погляд на Київську Русь як на один з органічних етапів історії українського народу. Саме з цих позицій стали підходити і до історії фізичної культури. Характерною у цьому відношенні є робота Є.Н. Приступи і В.С. Пілата [7]. Хоча далеко не з усіма положеннями цієї роботи можна погодитись.

До того ж вона, як і багато попередніх розробок, написана в науково-популярному жанрі. Важливим етапом наукового вивчення питання стала дисертація В.А. Старкова, [8], в якій вперше з використанням широкого кола джерел фізична культура розглядається у всіх своїх зв'язках і відношеннях, як складова частина стародавньої російської цивілізації. Проте дослідження правового аспекту проблеми не піднялося вище рівня вивчення звичаєвого права і викладалось досить фрагментарно. Це зрозуміло, бо автор ставив перед собою завдання суто історичного дослідження.

Дещо у кращому становищі виявляється вивчення традицій здорового способу життя епохи Київської Русі. Автори, які розглядають це питання у своїх дослідженнях (Н.А. Богоявленський, [9], Б.А. Романов та інші), звертають увагу на роль звичаїв, підкреслюють традиційність тих чи інших явищ. Та все ж спеціальної роботи, присвяченої такому зрізу теми, досі в українській історіографії немає.

Недостатньо вивченою залишається історія фізичної культури козацького періоду. Фундаментальна робота Д.Л. Яворницького «Історія

Запорізьких козаків», [10] яка була написана сто років тому, залишається досі енциклопедією історії і життя козацтва, його праці, побуту. Нечисленні роботи, що вийшли після Яворницького, незначною мірою доповнюють головного літописця українського козацтва. Серед спеціальних досліджень, присвячених фізичній культурі козацтва, можна вказати лише роботу В.М. Чернової, [11] проте і вона не відзначається особливою новизною і глибиною розробки відповідних питань.

Традиції здорового способу життя українського народу вивчаються етнографами, [12] істориками медицини [13]. Висновки, зроблені в цих роботах, сприяють розумінню процесу закріплення функціонування і передачі таких традицій з покоління в покоління. Проте необхідно відзначити, що завдання створення комплексної дослідницької праці, яка б узагальнила все зроблене в цьому плані, актуальна і сьогодні.

Дещо краще розроблена історія становлення і розвитку санітарно-гігієнічного законодавства. Це питання, на наш погляд, має безпосереднє відношення до теми, що вивчається, і, не дивлячись на те, що мова йде про загальноросійське законодавство, воно розповсюджувалося і на українській землі, а в деяких випадках відповідні закони з'явилися під впливом обставин, що склалися в Україні. Серед робіт такого характеру статті Р.Я. Бенюмова, Б.Д. Петрова, К.Г. Васильєва, Е.Ю. Гольда та ін. [14].

Становлення фізичного виховання в армії і школі у ХІХ ст. також було пов'язане з розвитком правових норм. Традиція з часом поступалася місцем різного роду інструкціям, положенням, статутам. Вперше ці аспекти знайшли відображення в роботах 1940-1950-х рр. [15]. У наступні роки такі дослідження продовжувалися, проте більш-менш значних робіт було небагато [16]. До того ж вони лише мимохідь зачіпали правові питання, фрагментарно висвітлювалась історія розвитку фізичної культури в Україні.

Що ж стосується джерельної бази проблеми, то для неї характерні такі риси.

Для періоду Київської Русі це джерела, опубліковані у «Полном собрании русских летописей», та інші друковані джерела; «Поручение Владимира Мономаха» «Изборник великого князя Святослава Ярославовича» та інші, основні правові акти Стародавньої Русі: «Русская правда», княжеські Статути. Розкрити як культ фізичної сили, так і інші ас-

пекти стародавньоросійської фізичної культури допомагають билини, які в тій чи іншій мірі відбивають часи Київської Русі. Знахідка 1351 р. у Новгороді першої берестяної грамоти відкрила нову групу письмових джерел, які також використовуються дослідниками. Цінним лінгвістичним джерелом виступають словники стародавньоросійської мови, словниковий корпус яких виявляє широку категорію термінів, що характеризують різну культуру і традиції здорового образу життя. Певну роль відіграють археологічні дані про стародавньоросійську фізичну культуру, а також іконографічний матеріал, а саме, фрески Софійського Собору у Києві.

Вивчення традицій фізичної культури наступного періоду було пов'язане перш за все з етнографічним матеріалом. Зібрані завдяки зусиллям етнографів П.В. Іванова, М.А. Максимовича, П.П. Чубинського та інших, вони найкраще характеризують традиційну культуру і становлять основу багатьох висновків. Велике значення у даному випадку має фольклор: прислів'я і приказки. Фольклорні збірники видавались і у дореволюційні, і у радянські часи, а матеріал в них упорядкований настільки, що ними легко користуватися при вивченні питань, пов'язаних з фізичною культурою. При дослідженні козацького періоду, як важливого історичного джерела, використовувались свідчення іноземних фахівців, а саме А.Віміна та Г.Боплана.

Розвинені правові норми більш пізнього часу, що мали вплив на фізичну культуру, соціально-гігієнічні умови життя українського народу також вивчаються на базі комплексу історичних джерел. Перш за все, це правові акти, опубліковані у «Полном собрании законов Российской империи», три видання якого містять в собі багатий матеріал періоду XVII-XII століть.

Активно використовуються «Своды законоположений и распоряжений» відомства Міністерства народної освіти, «по врачебной и санитарной части в империи», різного роду «постановления», «регулы» і таке інше. Для з'ясування питання про дію цих актів на території України багато інформації містить діловодна документація. В основному ця документація відбиває ситуацію у системі учбових закладів Львовського і Харківського учбових округів, що становлять собою обличчя всієї системи просвіти в Україні того часу. Цінним джерелом є також опубліко-

вана документація: статuti, звіти про діяльність спортивних товариств України. Визначити правове поле, в якому розвивалась фізична культура в Україні початку ХХ ст., допомагає корпус опублікованих «Руководств» і «Наставлений», що використовувались в армії та учбових закладах.

З'ясувати відношення громадськості до правових заходів в галузі фізичної культури дозволяють матеріали періодичної преси як в спеціальних виданнях (типу «Русская школа», «Вестник воспитателя», «Учитель») та інші, а також у губернських газетах. Вивчаючи різні історичні джерела, що розкривають проблему, можна зробити висновок: тільки комплексне вивчення всіх типів і шляхів джерел надає можливість охопити проблему і створити наукову основу для достовірних висновків.

Список літератури:

1. К вопросу определения понятий в истории физической культуры. В.М. Выдрин, Н.И. Пономарев, Б.В. Евстафьев и др./ Теория и практика физической культуры. 1987. № 2. 2. Ефименко П. Обычное право украинского народа. Украинский народ в его прошлом и настоящем. Пг., 1916. Т. 2. 3. Юридический энциклопедический словарь. М., 1987. 4. Грачев А.В. физическая культура в дофеодальной Руси История физической культуры в СССР с древнейших времен до конца XVII в.: Хрестоматия. М., Л., 1940. 5. Новоселов Н.И., Синицын С.Д., Харабуга Г.Д. История физической культуры народов СССР. М., 1953. Ч. 1. 6. Богусевич В., Ясинський В. Спорт в Київській Русі Фізкультура і спорт. 1968. № 8; Шанин Ю. Русские героические забавы. Физкультура и спорт. 1974. № 6. 7. Приступа Є.Н., Пілат В.С. Традиції української національної фізичної культури. Львів, 1991. Ч. 1. 8. Старков В.А. Физическая культура Древней Руси/ Дис... канд.ист.наук. К., 1991. 9. Богоявленский Н.А. О некоторых элементах гигиены и санитарии в быту Древней Руси. Гигиена и санитария. 1948. № 3; Он же. Древнерусское врачевание в XI – XVIIвв. М., 1960. 10. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: В 3-х т. Львів, 1990. Т. 1. 11. Чернова Е.М. Физическая подготовка украинского козачества времен Освободительной войны 1648-1654гг. Теория и практика физической культуры. 1955. Т. 18. Вып. 9. 12. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. К., 1966; Соколова В.Н. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – нач. XX вв. М., 1979; Данилюк А.Г. Українська хага. К.: Культура і побут населення України. К., 1991. 13. Болгарович З. Українська народна медицина. К., 1994. 14. Бенюмов Р.Ф. К истории медико-санитарного законодательства в России в XVIII – первой половине XIXв. Врачебное дело. 1952. № 8; Петров Б.Д.

Противоэпидемическое законодательство в России до 1861г. Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии. 1955. № 7; Васильев К.Г., Гольд Э.Ю. История санитарно-карантинного законодательства// Советское здравоохранение. 1976. № 5. 15. Зеликсон Е.Ю. Очерки по истории физической культуры в СССР. М., Л., 1940; Сеницын С.Д. Гимнастика в русской армии в первой половине XIX века/ Очерки по истории физической культуры. М., Л., 1949; Кардман Д.А. Физическая культура в России в XX веке. Очерки по истории физической культуры. М., 1950. 16. Геворкян Р.А. Физическое воспитание в средней школе России в период развития капитализма (с 80-х годов XIX века до 1917г.): Автореф. дис...канд.пед.наук. Л., 1975; История физической культуры и спорта: Учеб. пособие. М., 1983.

К.О. Закоморна

СТАТУС ОМБУДСМАНА (УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ГРОМАДЯН) В ПОЛЬЩІ: СПРОБА ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Важливе місце в системі державних органів, що здійснюють контроль за діяльністю апарату управління та ефективно захищають права громадян від незаконних дій адміністрацій, посідає інститут омбудсманів або Уповноваженого щодо захисту прав людини і громадянина. Нині більш ніж у сорока розвинених країнах світу існує біля 150 різноманітних органів і структур, що виконують функції омбудсманів [1, с. 368]. Конституція України 1996 р. ст. 101 передбачає посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Верховною Радою України в другому читанні був прийнятий Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» і підписаний Президентом України 23 грудня 1997 р. Польська республіка вже має десятирічний досвід функціонування цього інституту. У зв'язку з цим становить безсумнівний інтерес звернення до аналізу статусу Уповноваженого з прав громадян в Польській Республіці.

Після розколу комуністичного табору в Східній Європі стали утворюватися так звані країни «молодої демократії». Слід зазначити, що саме Польська Республіка одна з перших почала економічні і політичні перетворення, що дозволили їй впевнено перейти від «соціалізму» до становлення демократичної держави зі стабільною економікою. Докорінне оновлення всіх сфер життєдіяльності держави, природно, знайшли